

Р. Д. Ляшенко,
*канд. юрид. наук, доц., зав. каф. правознавства,
Житомирський національний агроекологічний університет,
м. Житомир*

МОТИВИ ТА СПОСОБИ ФОРМУЛЮВАННЯ ПРЕЗУМПЦІЙ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Встановлення законодавцем презумпції є законодавчим прийомом, суть якого полягає в тому, що правило, сформульоване у правовій презумпції, перевірене попереднім досвідом і тому правильно відображає більшість ситуацій, на які розраховується.

Мотиви, які спонукають законодавця встановити ту чи іншу презумпцію, частіше стосуються права, аніж факту. Законодавець досліджує головним чином не те, чи відзначається відомий факт властивостями, достатніми для того, щоб зробити вірогідним невідомий факт, а лише те, чи потребує суспільний інтерес, щоб із констатації одного факту робили висновок про існування іншого факту [1, с. 30]. Враховуючи зазначене, мотивом введення у законодавчий акт тієї чи іншої презумпції є захист певного соціального інтересу. Так, мотивом введення презумпції батьківства у законодавство, є захист інтересів дитини та забезпечення стабільності сімейних правовідносин.

У більшості випадків законні презумпції формуються на основі фактичних презумпцій, які в результаті тривалої дії довели свою цінність та включаються у законодавство задля захисту суспільних інтересів.

Відомо, що презумпції можуть бути спростовними і неспростовними. Спростовні презумпції є припущеннями, щодо яких закон допускає можливість спростування,

і які вважаються істинними, поки не буде доведено протилежне. Дискусійним у теорії права є питання щодо існування неспростовних презумпцій. На думку Д. М. Щокіна, наявність неспростовних презумпцій – це незаперечний факт, адже можливість існування таких презумпцій у праві витікає із телеологічної природи правових презумпцій, тобто із її спрямованості на цілі правового регулювання. Законодавець, формулюючи неспростовні презумпції, використовує формальну визначеність права з метою захисту особливо значущих суспільних інтересів і тому в окремих випадках змушений відступити від принципу об'єктивної істини [2, с. 70]. Так, ст. 22 Кримінального кодексу України передбачає, що до кримінальної відповідальності можуть притягуватись особи, яким до вчинення злочину виповнилось 16 років, а у деяких випадках – 14 років. Правило це впливає із презумпції, що особи, які не досягли вказаного віку, не розуміють суспільної небезпеки своїх дій і тому їх не можна визнати винними у вчиненні злочину. В інтересах стабільності застосування норм кримінального права з метою забезпечення прав і законних інтересів громадян закон розглядає цю презумпцію як беззаперечну і неспростовну, тобто таку, що не допускає надання і оцінку доказів протилежного, хоча можливі окремі життєві ситуації, які виходять за межі вказаної презумпції. Презумпція, в даному випадку, не допускає факультативного застосування загальної норми закону.

М. А. Гурвіч ототожнював неспростовну презумпцію з фікцією, і розумів її як законодавчий прийом, відповідно до якого один фактичний склад за своїми правовими наслідками прирівнювався до іншого [3, с. 10]. На наш погляд, така точка зору є спірною, оскільки фікція визнає реальним те положення, яке насправді не існує, а неспростовна презумпція – оголошує дійсним факт, що презюмується, вона базується на істинності базового факту та раціональному зв'язку між основним фактом та фактом, що презюмується. Крім того, фіктивним положенням не властивий вірогідний характер, на відміну від презумпцій, вони з самого початку є вигаданими, неправдивими.

У юридичній літературі існують думки, що правильно говорити не про існування неспростовних презумпцій у праві, оскільки сама презумпція не може бути такою, а про спростовні чи неспростовні висновки, що робляться на основі презумпцій.

Фактично, сама ідея «неспростовної презумпції» є суперечливою, адже в даному випадку відсутня важлива ознака презумпцій – можливість спростування, крім того, вони не мають доказового значення, оскільки забороняють доводити протилежне. Але їм властиві інші ознаки презумпцій: вірогідність висновку, що презюмується, вони приймаються як істинні. Крім того, вони регулюють правові відносини – впливають на результат при розгляді справи. До таких презумпцій відносяться: презумпція батьківства щодо подружжя, яке дало згоду на виношування ембріону сурогатною матір'ю; презумпція відсутності суспільної небезпеки щодо особи, яка вчинила діяння, що має ознаки складу злочину, адміністративного правопорушення, дисциплінарного проступку, якщо після їх вчинення пройшли строки давності притягнення до юридичної відповідальності, тощо.

Отже, неспростовні презумпції формулюються як юридичний імператив, але не помітити їх вірогідний характер неможливо, тому заперечувати наявність у праві неспростовних презумпцій було б помилкою.

Законні презумпції можуть як прямо закріплюватись у нормах права, так і непрямо. Пряме закріплення передбачає вираження презумпції у чотирьох варіантах. По-перше, коли в нормі містяться вислови: «...поки не доведено протилежне», «...якщо не доведе...», «якщо не встановлено...», «вважається» і т. п. Так, п. 6 ст. 269 Господарського кодексу України передбачає презумпцію вини постачальника, згідно з якою постачальник (виробник) зобов'язаний за свій рахунок усунути дефекти виробу, виявлені протягом гарантійного строку, або замінити товари, *якщо не доведе*, що дефекти виникли внаслідок порушення покупцем (споживачем) правил експлуатації або зберігання виробу [4]. Стаття 173 Сімейного кодексу України (далі – СК України) розкриває презумпцію визнання майна власністю батьків, згідно з якою при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна, вважається, що воно є власністю батьків, *якщо інше не встановлено* судом. Стаття 60 СК України формулює презумпцію права спільної сумісної власності подружжя, відповідно до якої *вважається*, що кожна річ, набута під час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Зауважимо, що термін «вважається» не завжди вказує на наявність презумпції у правовій нормі. Так, ст. 75 СК України визначає, що непрацездатним *вважається* той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I, II чи III групи [5]. Про наявність презумпції у цій правовій нормі не можна говорити, адже їй не властиві основні ознаки презумпції, в першу чергу, це вірогідний характер і т. д.

По-друге, в самій нормі права поряд з презумптивним положенням міститься термін «презумпція». Наприклад, у ст. 435 Цивільного кодексу України сформульована таким чином презумпція авторства, а саме: за відсутності доказів іншого автором твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства) [6].

По-третє, у назві статті, що містить презумптивне положення, є термін «презумпція». Так, ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» містить назву – презумпція психічного здоров'я [7].

Нечітке формулювання законодавчих положень, призводить до того, що поряд з презумпціями, що прямо закріплюються, існують так звані «непрямі презумпції», про наявність яких можна лише зробити висновок в результаті тлумачення норми права. Норма, яка містить непрямо закріплену презумпцію, носить не вірогідний, а аксіоматичний характер [8, с. 67]. Відтак, ст. 68 Конституції України закріплює презумпцію знання закону, але ця норма сприймається як аксіома, оскільки встановлює, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Якщо ґрунтовно проаналізувати дану правову норму, то вона передбачає, що громадянин, який відповідає перед судом за порушення закону, знав даний закон, оскільки останній був належним чином опублікований для загального ознайомлення. В основу презумпції знання законів покладено припущення, що відповідним чином опублікований закон відомий усім і з моменту вступу його в силу підлягає дотриманню усіма. Ніхто не може посилається на незнання закону. Значення даної презумптивної норми полягає в тому, що вона служить важливим засобом забезпечення правопорядку і одночасно є однією з юридичних гарантій прав громадян.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що мотивом введення у законодавчий акт презумпцій є захист певного соціального інтересу. Існує два способи формулювання презумпцій: прямий і непрямий. Не можна виводити презумпції, виходячи зі змісту законодавства, оскільки це не вносить ясності в їх застосування на практиці і позбавляє презумпцію того правового значення, яким вона насправді володіє. Презумпції повинні закріплюватись в законах і формулюватись так, щоб не виникало потреби у їх розширювальному тлумаченні.

Список використаних джерел

1. Лукьянова В. Ю. Юридические презумпции в законодательстве о техническом регулировании / В. Ю. Лукьянова // Законодательство и экономика. – 2006. – № 10. – С. 29–34.
2. Щекин Д. М. Юридические презумпции в налоговом праве : учеб. пособие / Д. М. Щекин ; под ред. С. Г. Пепеляева. – М. : МЗ Пресс, 2002. – 252 с.
3. Гурвич М. Доказательственные презумпции в советском гражданском процессе / М. Гурвич // Сов. юстиция. – 1968. – № 12. – С. 8–10.
4. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : Закон від 16.01.2003 № 436-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон від 10.01.2002 № 2947-III. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Про психіатричну допомогу [Електронний ресурс] : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Бабаев В. К. Презумпции в советском праве : учеб. пособие / В. К. Бабаев. – Горький : Изд-во ГВШ МВД СССР, 1974. – 124 с.